

Friluftsliv inom ämnet idrott och hälsa – ett bidrag till mer integrering i skolan?

Hur kommer friluftsliv till uttryck i grundskolans nationella styrdokument? Och hur tolkas dessa formuleringar på lokala skolor? Kan friluftsliv undervisning bidra till mer integrering mellan ämnen i skolan? Dessa frågor kommer att belysas i denna textanalys där formuleringen av friluftsliv i grundskolans styrdokument står i fokus.

ERIK BACKMAN
STOCKHOLMS UNIVERSITET,
INSTITUTIONEN FÖR UTEP

Inledning

I den här artikeln kommer jag fokusera på hur lärare i ämnet idrott och hälsa formulerar sig i sina lokala kursplaner, specifikt med avseende på undervisning i friluftsliv. Mer specifikt är avsikten att analysera hur friluftsliv formuleras i grundskolans nationella kurs- och läroplaner och hur detta står i relation till formuleringar i lokala kursplaner i idrott och hälsa. Motiven till studien grundar sig i att friluftsliv tillägnas stort värde i den nationella kursplanen för idrott och hälsa (1) och även inom den svenska idrottslärarutbildningen (2), men den realiserade undervisningen i såväl grundskola som gymnasium i Sverige framstår som begränsad och omgärdad av problem (3). Lokala kursplaner kan i detta sammanhang bidra med betydelsefull information om hur idrottslärare tänker om sin undervisning i allmänhet och om friluftsliv undervisning i synnerhet.

I analysarbetet har jag inspirerats av Basil Bernstein (4) och hans teorier om reproduktion och förändring i skolan. Främst har jag tagit fasta på hur Bernstein använder sig av begreppen *samlad kod*, *integrerad kod* och *klassifikation* för att bestämma strukturen på de nivåer som han menar utgör

relationen mellan läroplan och faktisk undervisning. Med koder syftar han på de principer som bestämmer och uttrycker mening. En läroplan inom den samlade koden karaktäriseras av att innehållet är uppdelat av tydliga gränser och att delarna står i ett slutet förhållande till varandra. Mot den samlade koden ställer Bernstein den integrerade koden vilken karaktäriseras av att gränserna som delar upp ett ämnesinnehåll är mera otydliga och grumliga samt att delarna står i ett öppet förhållande till varandra. Med klassifikation avser Bernstein ”graden av gränsernas upprätthållande” (4, s. 49, min översättning).

I Skolverkets senaste utvärdering av ämnet idrott och hälsa utgör friluftsliv en begränsad del av undervisningsinnehållet. Majoriteten av eleverna uttrycker också att de saknar kunskap

i friluftsliv (5). Sedan avregleringen av friluftsdagarna i Lpo 94, tycks friluftslivundervisningen ha minskat och det framstår som att den består i aktiviteter av idrottskaraktär (3). Jag har tidigare försökt finna en förklaring till detta genom att studera friluftslivundervisningen på idrottsläroverutbildningen (2). I en av svenska idrottslärares facktidsskrifter, *Idrott och hälsa* (tidigare *Tidskrift i gymnastik och idrott*), diskuteras friluftsliv frekvent, dock främst utifrån metodiska och didaktiska aspekter för hur man kan bedriva friluftslivundervisning snarare än ett kritiskt reflekterande över orsaker till bristen på densamma (6). Exempel från bla England, Australien och Nya Zeeland visar att situationen med friluftsliv (vars skolrelaterade motsvarighet oftast benämns som *outdoor education*) som ingående i ämnet idrott och hälsa är likartad den i Sverige. I dessa länder är den kritiska diskussionen i relation till styrdokument något mer intensiv, framförallt vad gäller idrottsundervisning i allmänhet (7) men även avseende friluftslivundervisning (8, 9). Det tycks

dock finnas en brist på mer empiriska studier som rör friluftslivundervisning och dess relation till styrdokument. Mot den bakgrunden är min avsikt att belysa vad transformeringen av friluftsliv från den nationella kursplanen i idrott och hälsa till lokala kursplaner i grundskolan kan säga om friluftslivets position inom den svenska idrottsundervisningen och även om friluftslivets möjligheter att bidra till en mer integrerad skolkod.

Metod och genomförande

Studien är baserad på en textanalys av hur friluftsliv formuleras i den nationella kursplanen för idrott och hälsa samt i lokala kursplaner som samlats in från utvalda grundskolor som deltagit i projektet Skola-Idrott-Hälsa (SIH) (10).

Av de 47 grundskolor som deltog i SIH-projektet 2007 och som kontaktades angående deltagande i studien, skickades 31 lokala kursplaner in för analys. Övriga 16 skolor kan betraktas som ett bortfall med avseende på det ursprungliga urvalet. Analysen

har resulterat i en resultatpresentation på två nivåer, dels en historisk tillbakablick från 1955 om hur friluftsliv omnämns i allmänna läroplaner och den nationella kursplanen för idrott och hälsa, dels hur friluftsliv formuleras i de insamlade lokala kursplanerna.

Friluftsliv i nationella styrdokument

Ett specifikt fenomen i den svenska skolan har varit *friluftsdagarna*, dvs. dagar som är specifikt tillägnade friluftslivundervisning för skolans elever och personal. I min analys har jag därför försökt särskilja det friluftsliv som omnämns i generella delar av läroplaner i samband med friluftsdagarna och det friluftsliv som omnämns i den nationella kursplanen för ämnet idrott och hälsa. Det bör dock tilläggas att även om det går att särskilja dessa två arenor för undervisning i text, så sker sannolikt ett utbyte mellan dessa två arenor i praktiken.

Friluftsliv på friluftsdagar

I läroplanen för motsvarande grundskolan från 1955 betonas att "friluftsliv-

dagar och tid för lek” ska motsvara minst en och en halv timme per vecka eller 10-12 heldagar per läsår (11). Denna omfattning är likartad den som omnämns i läroplanen från 1962 och 1969 inom vilken man också kan urskilja en detaljerad innehållsbeskrivning i form av aktiviteter och ett framhållande av friluftsdagarnas integrerande möjligheter (12,13).

Omnämmandet av aktiviteter såsom skidåkning och skridskoåkning kan ses som ett uttryck för en stark klassifikation och en samlad kod. Uppmuntrandet av att överskrida ämnesgränser kan dock ses som ett tecken på en integrerande rörelse. Friluftsdagarna omnämns aldrig som en del av idrottsämnet trots att detta sannolikt varit fallet på många skolor. I grundskolans läroplan från 1980 nämner man inte längre att friluftsdagarnas innehåll ska bestå i specifika friluftaktiviteter vilket kan ses som en uppmjukning av klassifikationen (14). I grundskolans nuvarande läroplan från 1994 har regleringen av friluftsdagar tagits bort och idag är det upp till den lokala skolan att avgöra om man ska avdela resurser för detta.

Således kan vi se vi se en kraftig minskning av de reglerade friluftsdagarna under de senaste 50 åren. Det ska dock tilläggas att det inte är många skolor som inte har några friluftsdagar alls (3). Innehållet på dessa dagar har utvecklats från en stark klassifikation till en allt svagare sådan.

Friluftsliv inom idrott och hälsa

I likhet med den generella läroplanens omnämnde av friluftsdagar och dess innehåll har den nationella kursplanen för idrott och hälsa utvecklats från att uttrycka specifika detaljer om innehållet till att bli mindre specificerad. I grundskolans nationella kursplan för idrott och hälsa från 1962 och 1969 förekommer begreppet friluftsliv inte alls. Istället omnämner man friluftaktiviteter som längdåkning, skrid-

skoåkning, orientering och simning. Det uttrycktes också att idrottsläraren förväntades använda såväl friluftsdagar som vanlig lektionstid för den mera tidskrävande friluftundervisningen (12,13).

I grundskolans kursplan för idrott och hälsa från 1980 benämns ”Friluftsliv och orientering” tillsammans som en enhet och som ett av huvudmomenten i idrott och hälsa (14). Av detta kan man få intrycket att det inte finns någon tydlig gräns mellan orientering och friluftsliv. I grundskolans nuvarande kursplan för idrott och hälsa från 1994 (reviderad år 2000) nämns följande under ämnets karaktär och uppbyggnad:

Ämnet anknuter också till de starka kulturella traditioner som finns i Sverige när det gäller att vistas i naturen. Genom friluftsverksamhet och vistelse i skog och mark får eleverna upplevelser, kunskaper och erfarenheter som kan stimulera ett fortsatt intresse för friluftsliv, natur och miljöfrågor. Ämnet bidrar på så sätt till att väcka engagemang för betydelsen av att skydda och vårda natur och miljö. (1)

Tillsammans med simning, orientering, ergonomi, dans och nödsituationer vid vatten är friluftsliv ett av få moment som uttrycks i uppnåendemålen för ämnet idrott och hälsa. Efter avslutad kurs förväntas eleven:

- ha grundläggande kunskaper om friluftsliv samt känna till principerna för allemansrätten (år 5) (1)
- planera och genomföra vistelse i naturen under olika årstider (år 9) (1)

Den nu rådande läroplanen karaktäriseras av decentralisering inom vilken lärare ges stort utrymme och ansvar för att tolka mål och begrepp i läroplanen. För ämnet idrott och hälsa har detta möjliggjort större utrymme för samverkan mellan ämnen (15) men också minskad friluftundervisning (3). Det finns anledning att anta att idrottslärares tolkning av begreppet friluftsliv är avgörande för hur friluftundervisning kommer till uttryck i lokala kursplaner och i förlängningen i den förverkligade undervisningen. En analys friluftundervisningens grad av klassifikation inom idrottsämnet kan kanske säga något om dess position och möjlighet att bidra till en mer integrerad skolkod.

Friluftsliv i lokala styrdokument

Ett bestående första intryck från analysen av lokala kursplaner var den stora variationen i struktur, organisation och utformning av dokumenten. Tre olika kategorier framstod som urskiljbara: ämnets lärandemål, innehåll och betygskriterier. Dock förekom inte samtliga tre delar (i likhet med den nationella kursplanen) utan snarare var en av dessa utvald. Vissa lokala kursplaner var väldigt kortfattade och knapphändiga i formuleringarna, några till den grad att det var svårt att avgöra om det är mål, innehåll eller betygskriterier som åsyftades. Det förekom också kursplaner som hade stora likheter med formuleringarna i den nationella kursplanen för idrott och hälsa. I några fall var dessa likheter snudd på identiska, ett drag som även noterats i andra studier av lokala kursplaner inom idrott och hälsa (16).

Aktiviteter eller kunskaper?

Ett vanligt förekommande drag visade sig vara att dela in idrott och hälsa i olika aktiviteter. Såväl nationellt (16) som internationellt (17) finns en diskussion om konsekvenserna av aktivitets-diskursens dominans över kunskaps-diskursen inom idrott och hälsa. I flera dokument i studien var friluftsliv (eller natur-relaterade ämnen) inte omnämnda trots dess framstående position i den nationella kursplanen (1).

De delmoment som ingår i ämnet Idrott och hälsa på x-skolan är: lekar och bollspel; dans och rörelse till musik; friidrott; konditions- och styrketräning; orientering; redskaps-gymnastik; simning; skridskor; teori (tex träningslära, ergonomi) (Skola nr. 15)

En av förklaringarna till frånvaron av friluftsliv i ovanstående exempel kan vara en svårighet att passa in i den dominerande aktivitets-diskursen i idrott och hälsa. Friluftsliv är inte begränsat till en eller flera aktiviteter utan kan snarast beskrivas som ett kunskapsområde som involverar fler dimensioner. Utelämnandet av friluftsliv ger anledning att diskutera, å ena sidan, vad som är möjligt att tolka som friluftsliv i en skolkontext och, å andra sidan vilka pedagogiska konsekvenser som kan följa av friluftslivets position i en skolkontext. Det ska dock nämnas att den dominerande aktivitets-diskursen inte var det enda förekommande sättet att strukturera ämnet.

- Historiska perspektiv om idrottens historia och dess traditioner.
- Miljöperspektiv centrala för frågor rörande natur, friluftsliv och livsstil inom ämnet idrott och hälsa.
- Internationella perspektiv avseende lekar, danser och idrotter från andra länder.
- Etiska perspektiv gällande regelefterlevnad, kamratskap och hänsynstagande.

(Skola nr. 13)

Att resa frågor om kunskap tycks skapa oreda i den dominerande aktivitets-diskursen. Kunskap i idrott och hälsa blir, i brist på ett annat språk, ofta kunskap i en viss aktivitet, vilket vanligtvis bedöms som den kroppsliga och tekniska förmågan att utöva den specifika aktiviteten. Följden av detta blir också en brist på progression inom friluftsliv undervisningen och istället räcker det med att ha deltagit. I det följande ska jag belysa några olika sätt att adressera friluftsliv i idrott och hälsa, vilket studien visat är något som inte alltid sker.

Friluftsliv=orientering?

Ett vanligt återkommande fenomen i studien var att friluftsliv och orientering inte separerades utan nämndes som en enhet. Konsekvensen av detta var att friluftsliv inte definierades i termer av kunskap utan att istället fokus lades vid orientering. Nedan följer betygskriterierna för det som benämndes ”Orientering och friluftsliv” vid en skola.

Godkänd: Att med viss handledning kunna hitta i skog och mark med hjälp av karta. Delta i praktiska och teoretiska orienteringsövningar.

Väl Godkänd: Visa förståelse för kartan och med hjälp av den kunna anpassa vägvalet efter terrängen. Orientera obehindrat i delvis okänd terräng.

Mycket Väl Godkänd: Visa förståelse för kartans och orienteringens principer. Kunna orientera säkert i okänd terräng.

(Skola nr. 3)

Detta belyser svårigheten i att formulera friluftsliv i termer av kunskap och bedömningskriterier inom idrott och hälsa. Det tycks som om den svenska friluftsliv undervisningen har en relativt svag klassifikation då den framstår som utbytbar mot annat undervisningsinnehåll. Att döma av idrottlärares utvecklade begreppsapparater för orienteringsundervisning tycks denna ha en relativt hög grad av klassifikation.

Allemansrätten och ‘kläder efter väder’

Som nämnts försökte långt ifrån alla skolor definiera friluftsliv i termer av ett kunskapsinnehåll. När detta skedde inkluderade formuleringarna ofta allemansrätten och att ha förmågan att välja lämpliga kläder efter väder. I exemplet nedan uttrycks målet med friluftsliv undervisningen.

Mål: Eleven skall kunna allemansrätten; friluftskläder efter olika årstider; friluftsmaterial och dess tillämpning; teknik och material för övernattnin g i naturen; några

friluftsslekar och något om överlevnadsteknik.

(Skola nr. 5)

Att lära sig om allmansrätten kan ses som ett exempel på lokala och kontextuella uttryck för friluftsliv som är specifika för Sverige, något som är en brist i internationell utomhusundervisning (8). Det övergripande intrycket av analysen är att den betydande variationen av idrottslärares tolkning av friluftsliv. Vad är då problemet med att idrottslärare gör egna tolkningar av friluftsliv i relation till deras lokala kontext? Är det inte vad professionalism handlar om? När friluftsliv formuleras i termer av kunskap blir det, lite trubbigt uttryckt, orientering, allemansrätt och förmåga att välja kläder efter väder. Formuleringar om naturmöten, miljöperspektiv eller hållbar utveckling förekommer nästan aldrig i de analyserade kursplanerna. De förekommande (och icke-förekommande) teman som framkommer i analysen visar på ett behov av en fördjupad diskussion kring vad friluftsliv undervisning kan handla om, dess syften och didaktiska möjligheter. Med hjälp av Bernsteins begrepp ska jag nu sammanfatta några slutsatser.

Slutsatser

Jag menar att det är svårt att hävda att hela idrottsämnet präglas av en samlad ämneskod med en stark klassifikation (jfr 15). Bristen på ett utvecklat språk och en utbytbarhet mot annat innehåll indikerar svag klassifikation och grumliga gränser för delar av innehållet, bla friluftsliv undervisningen. Ur ett legitimitetsperspektiv är detta problematiskt då idrottslärare kan välja att bortse från obligatoriska mål med undervisningen utan att detta uppmärksammas. Ett ämne eller ämnesinnehåll med en hög grad av klassifikation har en självklar position inom utbildningssystemet

och kan inte bortses från.

Det framstår som om idrott och hälsa i Sverige har två läroplaner som verkar vid sidan av varandra. Mycket av det som framhålls i den manifesta kursplanen (dans, friluftsliv, ergonomi och nödsituationer vid vatten) har en svag klassifikation, men när populära idrottsaktiviteter, och dess inneboende logik från idrottsrörelsen, tillåts dominera ämnet bidrar detta till en stark klassifikation i människors medvetanden. Denna iakttagelse har likheter med vad Kougioumtzis omnämner som ämnets svaga yttre klassifikation och starka inre klassifikation (18). Om idrott och hälsa dock hade en stark klassifikation 'på riktigt' skulle lärarna känna de nationella kursplaneformuleringarna som mer förpliktiggande än vad som nu verkar vara fallet.

Enligt Bernstein är den samlade koden konserverande för vårt sätt att tänka kring kunskap och han menar att detta är en fråga om makt och kontroll. Han efterfrågar mer integration av skolämnen och ett uppmjukande av dess omgivande gränser i syftet att öka vår kreativitet (4). Att använda naturen för undervisning medför stora möjligheter för innovativt och kreativt tänkande kring integrering av kunskapsområden. En friluftsliv undervisning som svarar mot formuleringarna i den nationella kursplanen skulle kunna ha betydelse för en rörelse mot en integrerad kod och bidra till ett överbyggande av territoriella ämnesgränser. Detta förutsätter dock att friluftsliv undervisningen inte kan tolkas hur som helst, vilket nu verkar vara fallet inom idrottsämnet i svensk grundskola. Det tycks som om en rörelse mot ökad integrering förutsätter att samarbetet startar mellan ämnesområden vars positioner redan är väl etablerade och vars klassifikation är relativt stark i relation till varandra. Så länge friluftsliv har en så pass perifer position inom

idrott och hälsa kommer det inte att bidra till en förskjutning mot en integrerad skolkod.

Referenser

- Skolverket (2000) Idrott och hälsa Hämtad 081012 från <http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&car=0809&infortyp=23&skolform=11&cid=3872&extraId=2087>
- Backman, E. (2008). What is valued in friluftsliv within PE teacher education? Swedish PE teacher educators' thoughts about friluftsliv analysed through the perspective of Pierre Bourdieu, *Sport, Education and Society*, 13(1), pp. 61-76.
- Backman, E. (2004). Friluftsliv i grundskolan, ur Larsson, H. & Redelius, K. *Mellan nytta och nöje. Bilder av ämnet idrott och hälsa i skolan*. Idrottshögskolan, Stockholm.
- Bernstein, B. (1971) On Classification and Framing of Educational Knowledge, *Knowledge and Control: New Directions for Sociology of Education*, pp. 47-69. Young, F.D. London: Collier McMillan.
- Skolverket (2005), *Nationella utvärderingen av grundskolan 2003, ämnet idrott och hälsa*, rapport nr 253, Fritzes Stockholm.
- Wadman, A. (2005). Kul på skidor i skolan, *Idrott och Hälsa*, nr. 8.
- Penney, D. (2006). Curriculum construction and change, in D. Kirk, D. Macdonald & M. O'Sullivan (eds) *The Handbook of Physical Education*. London: Sage Publications.
- Brooks, A. (2002) Lost in the Australian bush: outdoor education as curriculum, *Journal of Curriculum Studies*, 34(4), pp. 405-425.
- Cooper, G. (2000) Opportunities for Outdoor Education in the new National Curriculum, *Horizons*, 9.
- Engström, L.-M. (2008). Skola-idrott-hälsa: Studier av ämnet och hälsa samt av barns och ungdomars fysiska aktivitet, fysiska kapacitet och hälsotillstånd. Hämtad 081012 från <http://www.diva-portal.org/gih/abstract.xsql?dbid=24>
- Kungliga skolöverstyrelsen. (1955). *Timplaner och huvudmoment vid försöksverksamhet med nioårig enhetsskola*
- Kungliga Skolöverstyrelsen. (1962). *Läroplan för grundskolan -62*.
- Skolöverstyrelsen. (1969). *Läroplan för grundskolan -69, allmän del*. Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Skolöverstyrelsen. (1980). *Läroplan för grundskolan*, Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Karlefors, I. (2002) *Att samverka eller? Om idrottslärare och idrottsämnet i svenska grundskolan*. Umeå: Umeå universitet.
- Larsson, H. (2004). Lokala kursplaner i idrott och hälsa – en ny typ av styrning, i Larsson, H. & Redelius, K. (red) *Mellan nytta och nöje. Bilder av ämnet idrott och hälsa i skolan*. Idrottshögskolan, Stockholm.
- Hunter, L. (2004) Bourdieu and the Social Space of the PE Class: Reproduction of Doxa Through Practice, *Sport, Education and Society* 9(2): 175-192.
- Kougioumtzis, K. (2006). *Lärarkulturer och professionskoder*. En komparativ studie av idrottslärare i Sverige och Grekland. Göteborg: Göteborgs universitet.